



דְּרָשׁוֹת

פרשת וישלח, תשע"ט, מספר 1295

דברים שרואים משם

יאיר ברקאי

המילה "בְּשָׁלוֹם" בנדר יעקב מהווה תנאי או מניע להבטחה: "וְהָאֲבֹן הַזֶּה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהִי בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשׂוּרָאֵינוּ לְךָ". היא מופיעה בתחילת סיפור נדודי יעקב. והנה בפרשתנו, עם שובו של יעקב ארצה, מסופר (לג:יח-כ):

וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלָם עִיר שְׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ פְּנֵעַן בָּבְאוּ מִפְּדַן אָרָם וַיַּחֲנוּ אֶת פְּנֵי הָעִיר. וַיִּקַּן אֶת חֲלֶקֶת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אָהֳלוּ מִיַּד בְּנֵי חָמוֹר אֲבִי שְׁכֵם בְּמֵאָה קִשְׁיָטָה. וַיִּצָּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֶל-אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.

אפשר לפרש כרשב"ם (וגם החזקוני): "ויבא יעקב שלם - אל עיר ששמה שלם. כמו ותבאנה בית לחם. עיר שכם - עירו של שכם", אולם כבר לימדנו ראב"ע בפירושו על אתר:

"ויבא יעקב שלם" שם התואר, והטעם, שבא בשלום שלא אירע לו שום מאורע, כי עתה יחיל לספר מאורע דינה.

וכן הרד"ק במקום:

"ויבא יעקב שלם" - שלא חסר דבר מכל אשר לו עם עשו ולא הרע לו אדם בכל הדוך אשר יצא מפקדן ארם עד בואו לשכם ושם הרעו לו בדבר בתו. לפיכך אמר כן בבאו לשכם ולא אמר כן בבאו לסכות. ובב"ר שלם בגופו שנתרפא ושלם בממונו.

בעל ה"משך חכמה"⁵ אף נותן טעם הלכתי למילה "שלם" במשמעות של שלמות:

פירוש, שבסוכות עדיין לא נתרפא מצלעתו, והיה בעל מום ופסול להקריב אפילו בבמה דין, כמבואר ריש פרק שני דזבחים. לכן בנה לו בית ולא מזבח. אבל לשכם שבא שלם בגופו, שנתרפא מצלעתו, בנה מזבח והקריב קרבנות (להלן פסוק כ), ודר"ק.

רבינו בחיי⁶ מביא את שתי האפשרויות, אך בפירוש ה"שלמות" הוא סומך את דבריו במדרש:

"ויבא יעקב שלם", יאמר: כי בא יעקב מפקדן לגבול ארץ ישראל. אבל רז"ל דרשו שבא לשכם, ויהיה "שלם" לשון שלמות, לא לשון מקום, וזה שאמרו: (שבת לג ע"ב) שלם בגופו שלם בתורתו שלם בממונו.

אחד ממאפייני הסיפור המקראי הוא "המילה המנחה"¹, המשמשת "להודיע משמעות מבלי להביעה"². להלן נתחקה אחר מופעיהן של שתי מילים בפרשתנו.

בעת יציאתו של יעקב חרנה הוא מגיע לבית-אל וחולם את חלום הסולם (בר' כח:יב-טו), מקיץ ממנו כולו נפעם ונודר נדר (שם, כ-כב):

וַיֵּדַר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם יְהִי אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בְּדַרְךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבִגְד לְלַבֵּשׁ. וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים. וְהָאֲבֹן הַזֶּה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהִי בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשׂוּרָאֵינוּ לְךָ.

אומנם, המילה "בְּשָׁלוֹם" מופיעה רק פעם אחת בדברי הנדר, אך היא משמעותית להבנת המשך הסיפור על עלילות יעקב בניכר ושובו ארצה. דהיינו, חשיבותה נובעת משיבוצה במקומות מרכזיים בעלילה ולא ממספר מופעיה (במקרה זה, ייתכן שמן הראוי לכנותה "מילת אחיזה"³), כדברי הרב אלחנן סמט:⁴

לעתים היא מצוייה בצפיפות רבה במספר פסוקים מועט; לחילופין היא מפוזרת על פני הסיפור כולו אך בולטת בעמדות אסטרטגיות שבו; לעתים המילה המנחה משנה את משמעה ואת הקשרה, ובכך נרמזת השתנות במהלך הסיפור; ויש שתפקידה לשמש כחישוק סגנוני המאחד את חלקיו השונים של הסיפור.

* ד"ר יאיר ברקאי מרצה לתנ"ך ומדרש במכללת שאנן.

¹ מילה מנחה (בגרמנית: Leitwort) היא מילה או שורש לשוני שמופעיה המרובים בטקסט עשויים לרמז על משמעות נוספת החבויה בטקסט. לעיון נוסף בנושא, עיינו, בין היתר, במקורות הבאים: פולק פ', הסיפור במקרא, ירושלים 1994, עמ' 91-93; בר-אפרת ש', העיצוב האמנותי של הסיפור במקרא, תל-אביב תש"ם, עמ' 23; גרוסמן י', גלוי ומוצפן, תל-אביב 2015 עמ' 163-181.

² בובר מ', דרכו של מקרא: עיונים בדפוסי-סגנון בתנ"ך, ירושלים 1978, עמ' 284.

³ אמית י', "בעיית השימוש הרב תכליתי במונח 'מלה-מנחה'", סדן 1 (תשנ"ד), עמ' 35-47.

⁴ סמט א, עיונים בפרשות השבוע, מעלה אדומים תשס"ב, פרשת בהעלתך, עמ' 171.

⁵ רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק 1843 – 1926.

⁶ רבי בחיי ב"ן (בן נתן) אבן חלואה, 1255 – 1340.

מדגישה את זיכרון הנדר בתודעתו של יעקב, עוד בעת שהותו בבית לבן. ה' נגלה ליעקב וציווה אותו (בר' לא:ג): "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך". אך כאשר יעקב מדווה לנשותיו על הצו, הוא מנסח את דבריו בדרך זו: "אֲנֹכִי הֵאֱלֵל בֵּית אֵל אֲשֶׁר מְשַׁחֵת שֵׁם מִצְבֵּה אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִּי שִׁם נָדָר, עֲתָה קוֹם צֵא מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל אָרֶץ מוֹלְדְּתְךָ" (שם, יג). דהיינו, יעקב מחזק את מבוקשו לעזוב את בית לבן ולשוב ארצה בצורך בקיום הנדר.

אך סיפור הנדר אינו מסתיים בשלב זה. מייד לאחר סיפור דינה (בר' ל"ד), ה' מתגלה ליעקב ומזכיר לו את נדרו (בר' לה:א-ז):

וַיֹּאמֶר אֶל־לֵהִים אֵל יַעֲקֹב קוֹם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשׁוּב שֵׁם וְעֵשֶׂה שֵׁם מִצְבֵּחַ לֵאֱלֹהֵי הַנְּרָאָה אֲלֵיךְ בְּבָרְחֶךָ מִפְּנֵי עֵשׂוֹ אֲחִיךָ... וְנִקְוָמָה וְנַעֲלֵה בֵּית אֵל וְאֶעֱשֶׂה שֵׁם מִצְבֵּחַ לֵאֱלֹהֵי הָעֵנָה אֲתִי בַיּוֹם צִרְתִּי וַיְהִי עִמָּדִי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכְתִּי... וַיְבִן שֵׁם מִצְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֱלֹהֵי בֵּית אֵל כִּי שֵׁם נִגְלוֹ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אֲחִיו.

אין ספק שהמילה שם, בחמשת מופעיה, היא מילה מנחה, החוברת לחברתה "בְּשָׁלוֹם" שבתחילת הסיפור. בדרך זו הן מקשרות את תחילת הסיפור לשהות בבית לבן, לתהליך השיבה ארצה, לשלב דחיית הנדר, לסיפור דינה שבעטיו, ולסיומו בקיום הנדר: "וַיְבִן שֵׁם מִצְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֱלֹהֵי בֵּית אֵל".

שתי המילים מעניקות משמעות נוספת לסיפור כולו, בנוסף לפן העלילתי; המשמעות המוסרית של חשיבות שמירת מוצא פיו של האדם. הרד"ק (לה:א) מוסיף גם את מצוות כיבוד אב שדחה יעקב בגלל העדפתו להתיישב בשכם:⁸

וַיֹּאמֶר אֶל־לֵהִים – נגלה לו מלאך שם בשכם ואמר לו שיעלה לבית אל וישלם נדרו אשר נדר, ומה שאמר "ושב שם" ר"ל שיתעכב עד שיבנה שם בית לבית א-להים כמו שנדר, ורמז לו בזה שנגלה לו בשכם, כי זה שקרה לו בדבר בתו מפני שאחר בדרך, ובנה בסלת בית, וקנה לו בשכם חלקת השדה, כאילו היה רוצה לשבת שם, והוא היה לו לבא דרך ישר לבית אל לשלם נדרו ומיד ילך אל אביו ולא יתעכב כל כך בדרך. לפיכך נענש בדרך בדבר הזה, ואף על פי שפרשנו כי העונש היה על פחדו אחר כמה וכמה הבטחות, זה היה גם כן.

נמצאנו למדים, כי דברים הרואים מ"שם" אין רואים מ"כאן" ואין להחליף ביניהם.

וכן במדרש (בראשית רבה (וילנא) פרשת וישלח פרשה עט סימן א): "ויבא יעקב שלם, (איוב ה) 'בָּשָׁשׁ צְרוֹת יַצִּילֶךָ וּבְשָׁבַע לֹא יִנַּע בְּךָ רַע'". הפסיקתא זוטרתא (לקח טוב, בר' פרק לג) מסביר מדוע יש להעדיף את פירוש השלימות על שם העיר:

"ויבא יעקב שלם", זה שאמר הכתוב: "ה' יִשְׁמַר צְאֲתְךָ וּבּוֹאֶךָ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם" (תה' קכא:ח). ישמר צאתך ובואך, ויצא יעקב, ויבא יעקב, לפי שכתוב והוא צולע על ירכו (בר' לב:לב), הוצרך לכתוב "ויבא יעקב שלם", שלם בגופו שלא היה צולע אלא לפי שעה... כי נמצא עוד שלם שם העיר, וחמור אבי שכם קרוי על שם בנו שכם, כענין שנאמר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך (בר' ד:ז), וכמו ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם (יה' יט:מז). אבל שלם היא ירושלים, דכתיב ויהי "בְּשָׁלֹם סוֹפוֹ וּמַעוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן" (תה' עו:ג), לכן אמרו רז"ל שלם על שם יעקב, כי בא שלם בכל.

הרש"ר הירש רואה במילה "שלם" צירוף של שלימות הרוח והחומר:

"שלם", בשלמות גמורה והרמונית, בשלמות שאין עמה חסרון, לא רק מבחינה חומרית אלא בעיקר מבחינה מוסרית... "שלם" הוא ביטוי להרמוניה מושלמת, בייחוד - להתאמה גמורה של החוץ עם התוך.

אשר על כן, היינו מצפים שבשלב זה יעקב יזדרז לקיים את נדרו. אך הפסוקים בהמשך (ט-כ) מורים על התיישבותו במקום, ואף על בניית מזבח. ועל כך המלבי"ם מעיר:

"ויבא יעקב שלם", טרם יבא לספר ענין דינה⁷ יגיד מדוע קרה לו זה, שזה היה על שיעקב לא קיים נדרו שנדר "אם יהיה א-להים עמדי... והאבן הזאת.. יהיה בית א-להים", ואחר את נדרו וכמ"ש חז"ל. ועל זה הקדים שהתנאים שהתנה בעת הנדר כלם נתקיימו, שמה שהתנה שישמרהו ה' בגופו ובממונו ובתורתו, כמ"ש "ושמרני בדרך הזה" שהוא שמירת הגוף, "ונתן לי לחם לאכל" וכו' הוא שמירת הממון, "והיה ה' לי לא-להים" הוא שמירת תורתו, וכל זה נתקיים כי בא יעקב שלם בכל דבר... ולפ"ז כבר נתחייב יעקב למלאות נדרו ללכת לבית אל ולהקים שם מזבח, והוא לא כן עשה.

עתה, המילה "בְּשָׁלוֹם" מקבלת את משמעותה כמבריחה את תחילתו של הסיפור עם שלב זה של השיבה ארצה. היא חושפת את דחיית ביצוע הנדר, ומשמעותה – אונס דינה ותוצאותיו הקשות. הדברים קשים במיוחד, כי התורה

⁷ על הקשר של הנדר לסיפור דינה מהיבט נוסף, ראו: ברקאי י', "שתיקה רבת משמעות, שתיקת יעקב בסיפור דינה", מים מדליו, ביטאון מכללת ליפשיץ ירושלים תש"ן, עמ' 233-241.

⁸ וראו מדרש תנחומא (ורשא) פרשת וישלח סימן ח, המפרט את הדברים באריכות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il. ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#) 

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף